

УДК 330.15.

Іщенко О.А.

доктор економічних наук, директор
Товариства з обмеженою відповідальністю «СММ»

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ ПРОГРАМУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті визначено теоретичні засади еколого-економічних відносин у зв'язку з еколого-економічними інтересами, досліджено процеси синергетики, що генеруються внаслідок реалізації цих відносин, та доведено необхідність моніторингу ефективності еколого-економічних взаємодій у системі забезпечення сталого розвитку економіки та суспільства. Запропоновано створення інституту еколого-економічної експертизи для реалізації моніторингу еколого-економічних взаємодій.

Ключові слова: еколого-економічні відносини, еколого-економічні взаємодії, еколого-економічні інтереси, еколого-економічна експертиза, моніторинг ефективності, інститути.

Ищенко А.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ ПРОГРАММИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье определены теоретические основы эколого-экономических отношений в связи с эколого-экономическими интересами, исследованы процессы синергетики, которые генерируются вследствие реализации этих отношений. Обоснована необходимость мониторинга эффективности эколого-экономических взаимодействий в системе обеспечения устойчивого развития экономики и общества. Предложено создание института эколого-экономической экспертизы для реализации мониторинга эколого-экономических взаимодействий.

Ключевые слова: эколого-экономические отношения, эколого-экономические взаимодействия, эколого-экономические интересы, эколого-экономическая экспертиза, мониторинг эффективности, институты.

Ichshenko O.A. THEORETICAL FOUNDATIONS AND ENVIRONMENTAL ECONOMIC RELATIONS IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROGRAM

Theoretical aspects of the economy and the environment from the perspective of environmental economics. The necessity of monitoring of interactions that occur in the use and protection of natural resources. A institute is created for implementation of monitoring these expertise interactions.

Keywords: environmental economics, monitoring, institute is created, theoretical aspects, interests, expertise, effectiveness.

Постановка проблеми. Сутність і зміст еколого-економічних відносин є частиною класичної теоретичної проблематики економіки природокористування. Так, стан і особливості взаємин між людиною, природним середовищем, продуктивною працею, життєзабезпеченням і опануванням значної частини суші є основою для складних взаємозалежних процесів та протиріч, що виникають на кожному етапі існування та розвитку людства. Розглянемо систему еколого-економічних взаємин крізь сучасні підходи до сталого розвитку та збалансування еколого-економічних інтересів у процесі продуктивної діяльності. У цілому еколого-економічні відносини – з одного боку, відносини в царині прав власності на природні ресурси та результати їх трансформації (перетворення) для отримання бажаного результату діяльності, а з іншого – у сфері охорони та використання природних ресурсів; окрім того, еколого-економічні відносини можуть трактуватися досить широко – як взагалі система економічних явищ та процесів, що виникають в процесі взаємодії між людиною та навколишнім природним середовищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить детально огляд теоретичних підходів до еколого-економічних відносин наведено у ґрунтовній роботі О. Шубалого [1]. Дослідженням еколого-економічних відносин у процесі використання різних видів природних ресурсів присвячено численні дослідження О.І. Фурдичко, М.А. Хвесика, В.А. Голяна, Є.В. Мішеніна, І.М. Лицюра, І.К. Бистрякова тощо. Класичними є роботи Сумської школи економіки природокористування щодо еколого-економічних взаємин (О.Ф. Балацький, Л.Г. Мельник, О.М. Теліженко та ін.) та Одеської школи (Б.В. Буркинський, В.М. Степанов, Н.М. Андреева та ін.), цікаві теоретичні узагальнення притаманні науковому доробку

кримських колег (О.І. Пашенцева, Є.В. Реутова, Є.Ю. Какутича та ін.) і представникам західної наукової школи економіки природокористування, яка розвивається у Львові та Луцьку (Л.С. Гринів, В.С. Кравців, З.В. Герасимчук та ін.). Еколого-економічні відносини розглядаються крізь призму загальнометодичних підходів, зокрема як поштовх до певних узагальнень соціально-філософського сенсу (наприклад, роботи М.І. Хилька, В.С. Крисаченко, А.В. Товстоухова); як система макроекономічних взаємодій (Л.Г. Мельник, Л.В. Жарова, Н.М. Андреева); як специфічна особливість, унікальність відносин в природокористуванні (В.Г. Сахаєв, В.М. Трегобчук, О.О. Веклич); як потенціал розвитку суспільних відносин на базисі збалансування інтересів зацікавлених сторін у процесі продуктивної діяльності (О.М. Алимов, В.В. Мікітенко, О.В. Шубравська, Л.В. Дейнеко).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Можна виділити декілька підходів до класифікації еколого-економічних відносин (рис. 1). Перша група підходів спирається на регіональний (територіальний) зміст, а саме на основі визначення особливостей еколого-економічних взаємодій, що реалізуються (проявляються) в територіальному вимірі. Це роботи В.С. Кравціва, З.В. Герасимчук, С.К. Харічкова та ін. Другий підхід – функціональний чи інституційний прояв еколого-економічних взаємодій, в основі цієї групи підходів – визначення функціональної сутності чи інституційного потенціалу формування, реалізації та параметризації цих взаємодій (роботи О.М. Алімова та В.В. Мікітенко, а також дослідження М.А. Хвесика, В.А. Голяна, О.С. Дорош та ін.). Наступна група підходів є віддзеркаленням вадливих для суспільства дій (подій) у межах еколого-економічної діяльності та відносин і

має суспільнознавчий зміст. У межах таких суспільнознавчих підходів працюють представники майже всіх наукових шкіл в Україні, особливо цікавими є підходи Л.Б. Шостак, В.М. Данилишина, В.Г. Ковальова, Є.М. Борщука та ін. Четвертою групою підходів можна вважати гносеологічні підходи, які усвідомлюються і формуються через сутність поняття «еколого-економічні відносини» та її відображення у проектуванні систем управління. У цій площині цікавими є дослідження І.К. Бистрякова, О.Р. Губанової, А.Я. Сохнич, М.І. Стегней та ін. У теоретичній площині еколого-економічні відносини невід’ємні від визначення та виявлення сутності еколого-економічних інтересів. Як влучно зазначає О.Р. Губанова, «еколого-економічні інтереси виникають на основі відповідних потреб, проте не зводяться до них», оскільки «інтерес фіксує ті «заходи», реалізація яких призводить до задоволення потреби» [2, с. 142].

Чи можливо, щоб інтереси визначали взаємини? Так, і саме так це відбувається, через систему стимулів, примусів, мотивацій та потенціалів ефективності дій (рішень, зусиль, вчинків). Розглянемо, яким чином це відбувається. Передусім звернемо увагу, що через систему формулювання та узагальнення інтересів реалізується будь-яка політика чи стратегія. Для еколого-економічних інтересів такою політикою може стати частина державної політики, що пов’язана з використанням, охороною, поводженням з природними ресурсами чи забезпеченням (або гарантуванням) екологічної безпеки (до речі, термін «гарантування», що вживається в роботах А.В. Степаненко, М.А. Хвесика, Г.О. Обиход та ін., не є вдалим, бо гарантувати можна тільки те, на що є відповідні організаційні, матеріальні, політичні та інші засоби, а щодо екологічної безпеки можна говорити тільки про напрям дій щодо її забезпечення з урахуванням наявних ресурсів та затребуваності суспільства у підтриманні певного рівня мінімізації небезпек). Інтереси можуть розглядатися у національному та міжнародному вимірах. Національні еколого-економічні інтереси враховують певні закономірності та взаємодії, що спираються на внутрішні чинники, і ці інтереси повною мірою зафіксовані у державних стратегічних документах щодо екологічної політики (Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [3], місцеві екологічні плани дій, програми із забезпечення безпеки життєдіяльності тощо). Огляд національних еколого-економічних інтересів представлений у дослідженнях фахівців Національного інституту стратегічних досліджень (А.І. Сухорукова, В.Г. Потапенка, Ю.М. Харізашвілі, О.С. Власюка); міжнародними еколого-економічними інтересами опікувались відомі українські економісти Київської та Сумської шкіл економіки природокористування (Є.В. Хлобистов, Л.В. Жарова, Т.В. Князева, О.В. Прокопенко, В.В. Сабадаш).

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що кризь призму еколого-економічних інтересів розглядаються основні еколого-економічні взаємодії. В основі еколого-економічних інтересів – потенційна чи реальна можливість здійснити певні перетворення навколишнього середовища чи отримати зиск від

використання природних ресурсів або наслідків їх діяльності (наприклад, від використання асиміляційних властивостей) у межах прийнятних часових та просторових характеристик. Цікаво розглянути синергетичні ефекти в межах еколого-економічних взаємодій. Синергетичні ефекти в економіці природокористування почали досліджуватися в 90-х роках минулого століття в працях В.Г. Сахаєва, С.І. Дорогунцова, О.Ф. Балацького, а також російськими вченими – О.Б. Струковою, О.О. Голубом, К.Г. Гофманом, пізніше – І.М. Потравним та М.П. Тихомировим. У сучасних дослідженнях синергетика як складова частина еколого-економічних процесів та властивість еколого-економічних систем розглядається у працях Л.Г. Мельника (СумДУ) та М.Д. Балджи (Одеський НЕУ), а також у роботах Ш.І. Ібатулліна (Президія НААНУ, м. Київ) та І.К. Бистрякова (ДУ «ІЕПСР НАНУ», м. Київ). Л.Г. Мельник розглядає синергетичні еколого-економічні ефекти (ми можемо перенести ці характеристики на еколого-економічні взаємодії) як інтернальні та екстернальні, з наступним виокремленням на позитивні та негативні [4, с. 145]. Синергетичні еколого-економічні ефекти можуть виникати і розвиватися за рахунок мінімізації витрат, збільшення можливого результату економічної діяльності та збільшення конкурентних переваг (за Л.Г. Мельником). Ми ж уточнимо, що синергетичні ефекти в межах збільшення результату економічної діяльності чи збільшення конкурентних переваг можуть виникати також за рахунок інвестиційно-інноваційної привабливості діяльності та через інтеграційні процеси територій чи держави в цілому, а також через наявний потенціал сталого територіального чи корпоративного розвитку, що реалізується у підвищенні соціальних стандартів життєдіяльності, стрімкому розвитку новітніх технологій на тлі стабільної привабливості території для реалізації

Рис. 1. Класифікація еколого-економічних відносин (розроблено автором)

основних людських потреб та на фоні стабільного суспільно-політичного середовища, а саме: продуктивної праці, рекреації, демографічного відтворення, політичної стабільності, демократичних засад урядування.

Важливою особливістю та сутнісною характеристикою еколого-економічних відносин є їх варіативність, а саме можливість змінюватися залежно від зовнішніх та внутрішніх обставин, від територіального чи корпоративного виду (форми) реалізації, від інтенсивної взаємодії та від часових вимірів цих взаємодій, тобто від різноспрямованих характеристик (рис. 2).

Варіативність еколого-економічних відносин практично не досліджена в теорії економіки природокористування. Цікаво, що варіативність еколого-економічних відносин залежить від досягнення сталості розвитку. Якщо суспільство прямує до певного рівня сталості, який задовольняє економічні та соціальні відносини й уможливорює прийнятний рівень безпеки життєдіяльності, то і варіативність еколого-економічних відносин буде несуттєвою або не такою, що впливає на позитивний результат еколого-економічних взаємодій. У протилежному випадку буде зростання флуктуацій, відхилень від визначеного цілеспрямування еколого-економічних відносин, що призведе до деструкції еколого-економічної системи, у межах якої і реалізуються ці взаємодії. На теоретичному рівні еколого-економічна система (та системність) досліджена досить ґрунтовно, ми лише зазначимо, що взаємодії і відносини формуються та реалізуються винятково у системному полі виявлення та мають напрям розвитку відповідно до вектору спрямування – або поступ до сталості, або до деградації та перехід на більш примітивні форми відносин (наприклад, від інформаційних до командно-адміністративних чи примусових).

Наступна особливість реалізації еколого-економічних відносин – зовнішня, або геополітична. Вона проявляється в різних напрямках розвитку суспільства та в різних проявах реалізації еколого-економічних відносин. Так, за євроінтеграційного поступу і ці відносини будуть спиратися на загальні вимоги до екологічної політики та до поступу до сталого розвитку, які демонструє політика ЄС, а за іншого напрямку інтеграції, наприклад до азійського вектору, що було цілком реально ще декілька років тому (дискусії між євроінтеграцією та митним союзом), це буде поступове зниження вимог до якості екологічної політики чи до політики сталого розвитку, що, без сумніву, переведе еколого-економічні відносини у площину спрощеного адміністрування та зниження управлінської та суспільної відповідальності за результат природокористування й охорони довкілля.

Розглянемо більш детально вектори еколого-економічних відносин (рис. 3). Загалом усі вектори ЕЕВ

можна розділити на три групи. Перша група – геополітичний вектор (або вектори, якщо йдеться про багатовекторну політику, до якої мала відношення Україна ще декілька років тому). Цей вектор визначає загальний напрям ЕЕВ. Більш детально про міжнародні аспекти ЕЕВ крізь погляд екологічної політики йдеться в роботах Т.В. Князевої, Є.В. Хлобистова, Л.В. Жарової, О.В. Прокопенко, В.Г. Потапенка, В.В. Сабадша та ін. Національний вектор ЕЕВ формується через важелі національної екологічної політики та національних проектів із використання та охорони природних ресурсів.

ЕЕВ національного рівня відбивають декілька складників у межах інституційних та звичаєвих відносин. Перші стосуються наявної системи інститутів і інституцій у цьому контексті, другі – фактичного стану речей, коли йдеться про певні традиції та усталені потоки інформації та дій. Інституційні дослідження в межах еколого-економічної проблематики на теоретичному рівні розвинуті в роботах М.А. Хвесика, Б.М. Данилишина, О.О. Веклич, Л.С. Гринів та ін. Нижчий рівень – регіональний – представлений взаємодіями, що формуються та реалізуються в межах локальних проектів і програм та локальних (регіональних) рішень щодо природокористування (роботи регіоналістів, які опікувалися еколого-економічною проблематикою, – З.В. Герасимчук, Л.Ю. Матвійчук, В.С. Кравців, О.О. Охріменко та ін.). ЕЕВ на цьому рівні спиратимуться на дотримання інтересів громади та реалізацію неформальних уподобань населення щодо ефективності та доцільності відповідної природо-ресурсної політики (нечисленні роботи, що досліджували локальні взаємодії, тільки з'являються останніми роками, це дослідження І.В. Патоки, Я.В. Остафійчука, О.С. Рубеля, Я.В. Кожушко та ін.).

Реалізувати ЕЕВ на рівні управлінської діяльності можливо через систему проектування, планування та програмування.

Програмування ЕЕВ є новітнім напрямом в економіці природокористування. Зокрема, програмувати відносини можливо через державну політику у сфері національних та регіональних планів, проектів та програм, через локальні ініціативи у сфері екологічної політики, через зміни у відносинах стосовно регуляторної діяльності та ресурсвикористання тощо.

Програмування та планування ЕЕ-інтересів – передумова для програмування ЕЕ-відносин, оскільки інтерес – основа реалізації відносин. Програмування інтересів реалізується через створення умов та засад до затребуваності певних взаємодій та досягнення бажаного (раціонального) рівня господарських процесів щодо наближення до сталого розвитку суспільства.

Програмування сталого розвитку (СР) реалізується через систему державного замовлення на політики, плани, проекти, через систему громадських ініціатив стосовно локальних, національних чи міжнародних дій щодо сталого використання ресурсів (природних, соціальних, економічних, систем споживання тощо), через систему корпоративного управління (так звані проекти сталого бізнесу; наприклад, в Україні минуло року був реалізований наці-

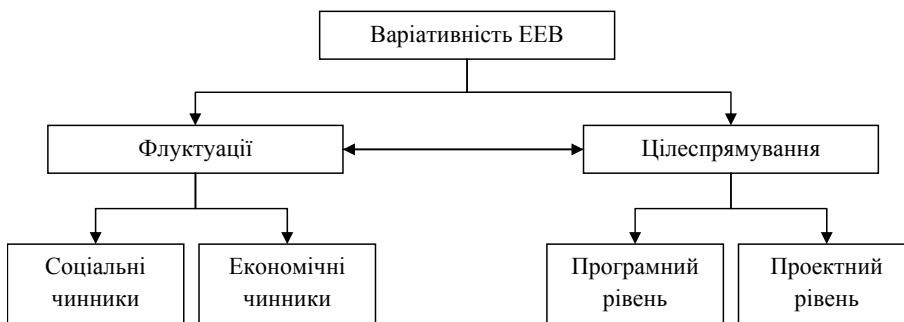

Рис. 2. Варіативність еколого-економічних відносин (ЕЕВ)

Розроблено автором

ональний проект «Стало» (детальніше на <http://stalo.delo.ua>), присвячений саме сталому бізнесу).

Теоретичні підґрунтя ЕЕВ та ЕЕІ у системі забезпечення СР суспільства полягає у: 1) визначенні загально-методичних основ відносин та інтересів у сфері використання та охорони природних ресурсів, що відбувається на певному етапі економічного розвитку і суспільної затребуваності у сталому використанні ресурсів та сталих технологіях життєзабезпечення; 2) виявленні економічних (організаційних, правових, регулятивних) передумов та можливостей для реалізації ЕЕІ через систему раціональних (ефективних) ЕЕВ у площині розуміння сталого розвитку і сталого виробництва та споживання; 3) визначенні відповідності стратегічних документів зі СР до реального змісту ЕЕІ кризь ЕЕВ для уможливлення проектної та управлінської діяльності на всіх рівнях розробки та прийняття рішень у сфері використання, охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, досягнення економічного зростання та соціальної стабільності.

Зазначимо циклічний характер генерування та реалізації ЕЕВ у системі цілеспрямування до сталого розвитку. Цей циклічний характер зумовлений такими факторами: по-перше, факторами сприйняття цілей та результатів сталого розвитку відповідно до рівня усвідомлення суспільства цілей, результатів та нагальності спрямовувати певні зусилля до уможливлення сталого зростання; по-друге, потенціалом продуктивних сил уможливити досягнення задекларованих чи запланованих результатів щодо забезпечення сталого розвитку держави чи окремих її регіонів; по-третє, зовнішніми викликами, небезпеками, примусами чи виникненням непередбачених обставин, що або спонукають до прискорення реалізації цілей сталого розвитку, або гальмують ці процеси. Циклічний характер еколого-економічних відносин на теоретичному рівні досліджувався Сумською школою економіки природокористування (Л.Г. Мельник, О.М. Теліженко, Ю.В. Тараненко [5] та ін.).

Циклічність ЕЕВ і постійна трансформація ЕЕІ потребують від суспільства та управлінців під час програмування і планування проектів та програм

сталого розвитку створити систему (формалізовані або неформалізовані інституціональні взаємодії) постійного моніторингу інтересів і взаємодій, який буде спиратися на визначення сутності генерування факторів та дій цих інтересів. Моніторинг ЕЕВ та ЕЕІ має реалізуватися через постійну діючу систему еколого-економічної експертизи. Еколого-економічна експертиза нами розглядається як комплекс заходів і нормативно-правових важелів щодо оцінювання комплексного впливу людини в процесі безпосередньої життєдіяльності, виробництва та обслуговування на стан навколишнього природного середовища та використання природно-ресурсного потенціалу. Таким чином, постійний моніторинг ЕЕВ може здійснювати інститут еколого-економічної експертизи як один з основоположних регуляторів дієвості політики сталого розвитку у територіальному чи корпоративному вимірах.

Теоретичне значення програмування сталого розвитку через інститут еколого-економічної експертизи полягає у виявленні потенціалу експертної діяльності та затребуваності у такій діяльності на рівні формулювання завдань та стратегій планів, політики, програм розвитку суспільства, особливо коли йдеться про розвиток у територіальному спрямуванні чи у змінах до режимів використання природних ресурсів. На місцевому рівні це може стати використанням води з місцевих річок, освоєння пасовищ, рубка деревини, стимулювання до рекреаційної діяльності, зміни у використанні земельних ресурсів, тощо.

Висновки. Еколого-економічні відносини є, з одного боку, відносини в царині прав власності на природні ресурси та результати їх трансформації (перетворення) для отримання бажаного результату діяльності, а з іншого – у сфері охорони та використання природних ресурсів; окрім того, еколого-економічні відносини можуть трактуватися досить широко – як взагалі система економічних явищ та процесів, що виникають у процесі взаємодії між людиною і навколишнім природним середовищем.

Еколого-економічні відносини спираються на еколого-економічні інтереси. В основі еколого-економічних інтересів лежить потенційна чи реальна можли-

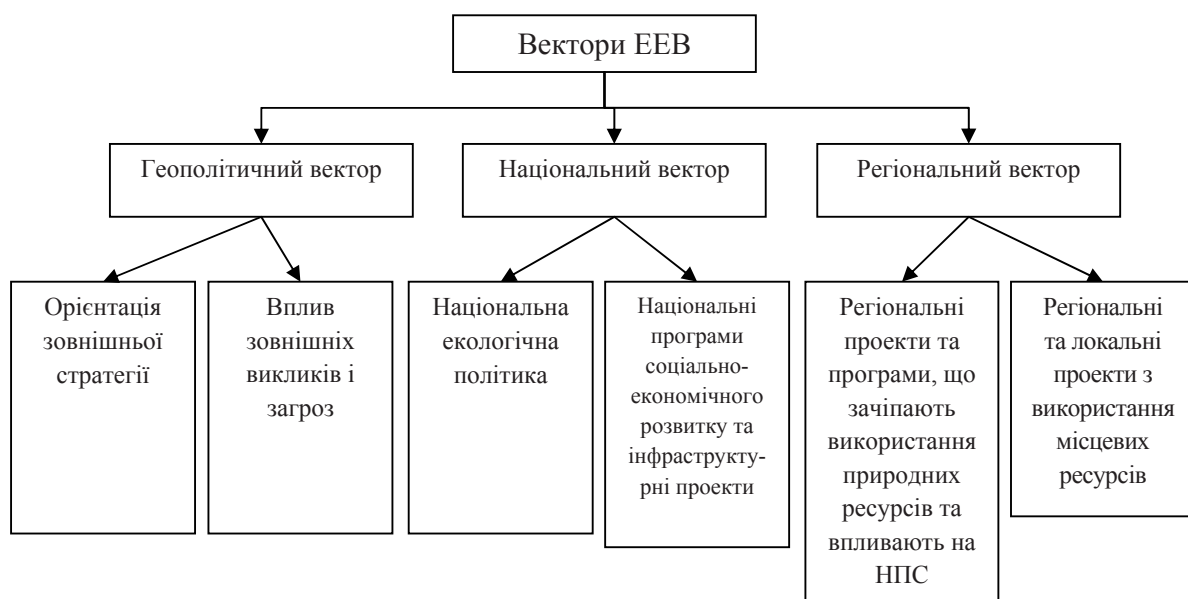

Рис. 3. Вектори еколого-економічних відносин (ЕЕВ)

вість здійснити певні перетворення навколишнього середовища чи отримати зиск від використання природних ресурсів або наслідків їх діяльності (наприклад, від використання асиміляційних властивостей) у межах прийнятних часових та просторових характеристик. Перспективним є напрям подальших досліджень щодо розгляду синергетичних ефектів в межах еколого-економічних взаємодій.

Синергетичні ефекти еколого-економічних взаємодій прослідковуються в межах збільшення результату економічної діяльності чи збільшення конкурентних переваг, також вони можуть виникати за рахунок інвестиційно-інноваційної привабливості діяльності та через інтеграційні процеси територій чи держави в цілому, чи через наявний потенціал сталого територіального або корпоративного розвитку, що реалізується у підвищенні соціальних стандартів життєдіяльності, стрімкому розвитку новітніх технологій на тлі стабільної привабливості території для реалізації основних людських потреб і на фоні стабільного суспільно-політичного середовища, а саме продуктивної праці, рекреації, демографічного відтворення, політичної стабільності, демократичних засад врядування.

Сутнісною характеристикою еколого-економічних відносин є їх варіативність, а саме можливість змінюватися залежно від зовнішніх та внутрішніх обставин, від територіального чи корпоративного виду (форми) реалізації, від інтенсивної взаємодії та від часових вимірів цих взаємодій, тобто від різноспрямованих характеристик. Водночас зазначимо, що реалізувати ЕЕВ на рівні управлінської діяльності можливо через систему проектування, планування та програмування.

Визначено циклічний характер генерування та реалізації ЕЕВ у системі цілеспрямування до сталого розвитку. Цей циклічний характер зумовлений такими факторами: по-перше, сприйняття цілей та результатів сталого розвитку відповідно до рівня усвідомлення суспільством цілей, результатів та нагальності спрямовувати певні зусилля до умож-

ливлення сталого зростання; по-друге, потенціалом продуктивних сил уможливити досягнення задекларованих чи запланованих результатів щодо забезпечення сталого розвитку держави або окремих її регіонів; по-третє, зовнішніми викликами, небезпеками, примусами чи виникненням непередбачених обставин, що або спонукають до прискорення реалізації цілей сталого розвитку, або гальмують ці процеси.

Моніторинг ЕЕВ може здійснювати інститут еколого-економічної експертизи як один з основоположних регуляторів дієвості політики сталого розвитку у територіальному чи корпоративному вимірі.

Теоретичне значення програмування сталого розвитку через інститут еколого-економічної експертизи полягає у виявленні потенціалу експертної діяльності та затребуваності у такій діяльності на рівні формулювання завдань та стратегій планів, політики, програм розвитку суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шубалий О.М. Трансформаційні процеси у лісовому секторі: інституціональні передумови та механізми реалізації : [монографія] / О.М. Шубалий ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». – Луцьк : Терен, 2015. – 454 с.
2. Губанова О.Р. Визначення сутності поняття «стимулювання» як категорії еколого-економічних відносин / О.Р. Губанова // Сталый розвиток економіки. – 2012. – № 4. – С. 141–145.
3. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
4. Мельник Л.Г. Визначення синергетичних ефектів як основа управління еколого-економічними системами і інтересів стійкого розвитку / Л.Г. Мельник // Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : [колективна монографія] ; за наук. ред. Є.В. Хлобистова. – Сімферополь : Фенікс, 2010. – С. 142–160.
5. Тараненко Ю.Г. К вопросу о развитии социо-эколого-экономической системы / Ю.Г. Тараненко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2008. – № 1. – С. 101–106.